

Görüşler / *Opinion Papers*

Ateist ve Teist Perspektiften İnsanın Yaratılışı ve Düşünce Özgürlüğünün Doğuşu

The Creation of Human Being and the Birth of Freedom of Thought from Atheist and Theist Perspectives

Murat Yılmaz*

Öz

Bu yazının amacı, düşünce özgürlüğünü ateist ve teist perspektiften irdelemektir. Bu bağlamda çalışmamızın hipotezi şu şekildedir; insan, yaratılışı gereği düşüncelerinde, düşüncelerini ifade etmede ve yaymada özgürdür.

Hipotezi test etmek için bu yazımızda önce Antik Yunan dininde Prometheus'un tanrı Zeus'tan ateşi çalması ve yaratılmış ilk kadın olan Pandora'nın hikâyesini irdeledik. Ardından bu iki hikâyenin ışığında insanın özgür iradesini tartıştık. Daha sonra Kur'an ve Tevrat'ta anlatılan Adem'in yaratılışı konusunu ele aldık. Ardından ilgili ayetler ışığında insanın iradesini tartıştık.

Çalışmamızda daha sonra insanı şekillendiren natüralizm, materyalizm, sosyalizm, kapitalizm, historizm ve biyolojizm akımlarını ele aldık. Son olarak düşünce özgürlüğü konusunda kütüphanecilerin karşılaşacakları çeşitli örnekleri tartıştık.

Nihayetinde bu çalışma göstermiştir ki özgür düşünce insanın yaratılışından kaynaklanır ve özgür düşüncesini koruyabilmesi için insanın doğal, ekonomik, tarihsel ve biyolojik şartlardan kendisini kurtarması gerekir.

Anahtar Sözcükler: *Düşünce özgürlüğü; ateizm; Kur'an; Tevrat; Prometheus; Zeus; natüralizm; materyalizm; sosyalizm; kapitalizm; historizm; biyolojizm; kütüphanecilik.*

Abstract

This paper aims to analyse freedom of thought from atheist and theist perspectives. In this context, the hypothesis of the study is as follows; Human being is free to express and spread their opinions due to their creations.

We firstly examined the myth of Prometheus stealing fire from the god Zeus, and the story of the first woman, Pandora, in ancient Greek religion in order to test our hypothesis in this study. Secondly,

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. e-posta: myz@istanbul.edu.tr , muratmyry@gmail.com

Prof. Dr., İstanbul University Department of Information and Records Management.

Geliş Tarihi – Received: 22.07.2015

Kabul Tarihi – Accepted: 10.11.2015

we examined the issue of the creation of Adam described in the Qur'an and the Torah. Thirdly, we discussed the will of the human being in the light of the relevant verses. Afterwards, we discussed the movements shaping human being such as naturalism, materialism, socialism, capitalism, historizm and biologism. Finally, we discussed several examples on freedom of thought experienced by librarians.

This study has demonstrated that freedom of thought arises from the creation of human being, and human being must save themselves from the natural, economic, historical and biological conditions in order to maintain their free thoughts.

Keywords: Freedom of thought; atheism; The Qur'an; The Torah; Prometheus; Zeus; naturalism; materialism; socialism; capitalism; historizm; biologism; librarianship.

Giriş

Anayasal bir hak olan düşünceyi açıklama özgürlüğü, bireylerin düşünce sahibi olması için gerekli olan her türlü bilgi kaynağına serbestçe ulaşabilmesi ve edindiği çeşitli bilgiler doğrultusunda mevcut kanaatlerini özgürce dışa vurup açıklayabilmesidir.

Mademki insan, düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğüne sahip ise bu özgürlük nereden geliyor ve kaynağı nedir? Bize göre bu sorunun cevabı, insanın yaratılışında gizlidir. Bu bağlamda çalışmamızın hipotezimiz şu şekildedir; İnsan yaratılışı gereği düşüncelerinde, düşüncelerini ifade etmede ve yaymada özgürdür.

Hipotezimizi test etmek amacıyla öncelikle yaratılış olgusu ile düşünce özgürlüğünü teist perspektiften irdeleyeceğiz. Ardından konuyu derinlemesine ele almak amacıyla yaratılış olgusu ile düşünce özgürlüğünü ateist perspektiften tartışacağız.

Teist Perspektiften İnsanın Yaratılışı ve Düşünce Özgürlüğü

Antik Yunan Dini

Antik Yunan dininde doğa üzerinde hâkimiyete sahip olan baş tanrı Zeus, insanları, ateş ve sıcaklıktan mahrum bırakarak insanların, yeryüzünde karanlık bir yaşam sürmesine izin vermiştir.

Bulaç'a (2011, s. 15) göre Antik Yunan'daki tanrılar tanrısı Zeus, aslında İdris peygamberin valisidir. İdris Peygamber, dünyayı dört bir bölgeye ayırmış ve Zeus'u da dini tebliğ etmek üzere Yunan diyarına göndermiştir. Kadim anlatıma göre, zamanla Yunanlılar, tebliğin aslını unutarak eski pagan ve çok tanrılı dinlerine dönmüşlerdir.

Kur'an-ı Kerim de Hz. İdris, Tevrat da ise Hanok olarak geçen İdris peygamberi, Antik Mısırlılar, Hermes olarak tanır. Ayrıca İdris peygamberin ilk yazıyı yazan ve ilk dikiş diken kişi olduğu da ifade edilmektedir.

Antik Yunan dininde baş tanrı Zeus'un aksine tanrılardan biri olan Prometheus ise insan severdir. Prometheus, bir gece göksel bir unsur olan ateşi, Zeus ve diğer tanrılar uyurken çalmıştır.

Hesiodos. (2014, s. 15):

Zeus saklamıştı insanlardan ateşi,

Fakat Iapetos'un güçlü oğlu Prometheus

Zeus'un ateşini insanlar için çaldı

Prometheus, içi baştan başa oyuk olup tutuşturulabilir bir özle kaplı olan *Ferula communis* (Asa otu) denen ağacın bir dalının içine ateşi saklayarak yeryüzüne getirmiştir (Uhri, 2003, s. 31). Ateşi tanrılardan çalan Prometheus, daha sonra onu insanlara verir.

Zeus, insanların ateşe kavuşmuş olduğunu gördükten sonra Prometheus'u hiç kimsenin yaşamadığı bir yer olan Kafkas dağlarında zincire vurarak cezalandırır.

Hesiodos. (2014, s. 82):

Çok akıllı Prometheus ise Zeus tarafından zincirlerle bağlanmıştı.

Bağlandığı yer boyunun iki misli uzunlukta bir sütundu.

Kafkas dağlarında Prometheus'u zincire vuran Zeus, Prometheus'un yanına bir de kartal bırakmıştır. Bu kartal, her gün Prometheus'un ciğerini yemektedir. Üstelik Prometheus'un ciğeri de her gün tekrar tekrar oluştuğundan dolayı; bu durum Prometheus için tam bir işkenceye dönüşür.

Hesiodos. (2014, s. 82):

Sonra Zeus bir kanat sardı Prometheus'un üzerine

Kartal karaciğerini yiyiyordu Prometheus'un

Daha sonra kartalın yediği kadar ciğer yeniden ortaya çıkıyordu.

Zeus ile Alkmene'nin oğlu Herakles (Herkül), Kafkas dağlarının üzerinden uçarken Zeus tarafından ayaklarından zincire vurulan Prometheus'u görür. Ardından okuyla zinciri kırarak Prometheus'u serbest bırakır.

Hesiodos. (2014, s. 82):

Fakat güzel topuklu Alkmene'nin oğlu Herakles kurtardı Iapetos'un oğlunu

Acımasızca işkencelerden sonra Zeus yapılane sesini çıkarmadı

Çünkü istiyordu ki toprağın üstünde

Herakles'in haklı şerefi yayılsın.

Zeus, Prometheus'un zincirlerinden kurtulmasına razı olmasına rağmen, zincir halkasının Prometheus'un ayaklarında kalmasını ister.

Prometheus'un ayaklarında bulunan zincir halkaların varlığı, Zeus'a karşı Prometheus'un, hâlâ köle olduğunun bir simgesi idi. Açıkçası Prometheus'un hikâyesindeki kölelik simgesi olan bu zincir halkası, günümüzde ise kadınların ayaklarına taktıkları ve süs eşyası olarak kullandıkları halhala dönüşüyor. Yani, Prometheus'un ayağındaki zincirli halka, Zeus'a karşı Prometheus'un bir köle olduğunu simgelerken; feminist perspektiften¹ baktığımızda ise kadınların ayaklarına taktıkları zincirli halka (halhal), maalesef gizli de olsa, kadınların erkeklere karşı birer köle oldukları mesajını taşıyabiliyor.

Tanrı Zeus, sadece ateşi çalan Prometheus'dan intikam almadı ayrıca, artık ateşi kullanacak olan insanlıktan da intikam almak istiyordu.

Hesiodos. (2014, s. 16):

*Ama öyle bir belaya bulaştın ki
Evet, çaldığın ateşin karşılığı olan bir bela
İnsanların başına öyle bir dert açacağım ki
Onu öpüp okşamadan edemeyecekler.
Tanrıların babası bunları söyleyip kahkahalar attı.*

Bu amaçla Zeus, insanlığı lanetlemek için dünyaya kötülüğü serbest bırakacak Pandora (Semavi dinlerde Havva) isimli bir kadın yaratmak istedi. İntikam yemini eden Zeus, önce balçığa su katarak bir kadın biçimi vermesi için *Hephaistios*'a emir verdi. Pandora'yı yaratmasının ardından, tanrıçalar gibi güzel olan Pandora'yı, Prometheus'un ikizi olan *Epimetheus*'a bir kutuyla/küple gönderdi. Kapıyı çalan Pandora'nın güzelliğinden büyülenmiş olan Epimetheus, onu evine aldı ve ertesi gün onunla evlendi. Söz konusu kutuyu/küpü açmasını Pandora'nın kulağına fısıldayan Zeus'un, artık insanlıktan intikam alma zamanı gelmişti. Zeus sayesinde kutuyu/küpü (Pandora'nın kutusunu) açan Pandora, insanlık arasında mutsuzluğu salıvermiştir. Böylece kötülükler dünyaya ve insanlığa yayılmıştır (Agizza, 2006, ss. 158-159; Cotterell, 2006, s. 70; Vernant, 2001, s. 66).

Hesiodos. (2014, s. 16-17):

*Ardından ünlü Hephaistios 'u çağırdı. Ona dedi ki
Biraz toprakla suyu karıştır.
İçinde insan sesi ve kuvveti olsun,
Öyle bir şey olsun ki yüzü tanrıçalara, vücudu genç kızlara benzesin...
İsmi de Pandora olmuştu. Anlamı tüm tanrıların hediyesiydi.
Zeus planını tamamladıktan sonra
Pandora'yı Epemetheus'a gönderdi...
İnsanlar eskiden bu hayatta
Hiçbir sıkıntı olmadan yaşarlardı.
Pandora kutunun kapağını açınca
İnsanlara acıları ve dertleri sundu.*

Antik Yunan dinindeki Zeus, aslında doğanın ve maddi yaşamın sembolü iken Prometheus, insanı, insanın öngörüsünü, insanın aklını, düşünmeyi ve insanın iradesini sembolize etmektedir. Göksel bir unsur olarak ateş ise aydın olma ve bilinç anlamını taşımaktadır. Çünkü ateş, insanın sahip olmaktan men edildiği bir şeydir. Bu açıdan Prometheus'un ateşi çalarak insanlığa vermesi, insan olmanın gereği, insanın aydınlığı ve bilinçliliği manasındadır. Kısacası, insanlığın ateşe kavuşması ile insanlık, görüş, basiret ve bilinç kazanmıştır (Şeriati, 2013c, s. 263). Böylece, insan, tanrılar tanrısı olan Zeus'un emri altına girmekten kurtularak kendi bağımsızlığını ilan etmiştir. Artık insan, doğanın kralı olan tanrı Zeus'a başkaldırmış hür iradesiyle ve özgür düşüncesiyle özgür bir insan olmuştur.

Semavi Dinler

Düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü, bireyin *varoluşunun* asli göstergelerinden biri olmakla birlikte bu konuya ilişkin semavi dinlerde somut göstergeler bulunmaktadır. Somut göstergeyle tam olarak kastettiğimiz şey, insanın yaratılışı konusundaki ayetlerdir.

Allah, meleklerine öncelikle yeryüzünde kendisi için bir halife yaratmak istediğini dile getirmiştir. Ancak melekler Allah'a yeryüzünde kin güdüp kan akıtacak birini yaratmak mı istiyorsun? dediler. Buna karşılık Allah, buyuruyor ki ben sizin bilmediklerinizi bilirim. Ardından Allah, Adem'i yaratmaya başlıyor.

Kuran-ı Kerim, Sure 2, 30. Ayet: (Kuran-ı Kerim, 1973, s. 5)

Rabbin meleklerle "Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim" demişti; melekler, "orada bozgunculuk yapacak, kan akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz Seni överek yüceltiyor ve Seni takdis etmekte buluyoruz" dediler; Allah "Ben şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim" dedi.

Yukarıdaki ayette geçen "*orada bozgunculuk yapacak, kan akıtacak birini mi var edeceksin?*" cümlesi ile Adem'den önce tıpkı bugünün insanları gibi cinayet işleyen, kan döken diğer insanların var olduğu anlaşılmaktadır (Şeriati, 2013c, s. 16).

Paleontologlara göre bizlerden (Homo Sapiens Sapiens'den) önce yaşamış olan pek çok insanımsıların varlığı kanıtlanmıştır. 300,000 yıl önceye kadar yaşamış olup ilk kez ateşi kullanan Homo Erectus; 28,000 yıl önceye kadar yaşayıp pek çok araç ve silah kullanabilen Homo Neanderthalis en bilinenleridir (Yılmaz, 2013b, s. 198).

Şeriati (2013c, s. 237) örneğin, Homo Neanderthalis insanı için şunları söylüyor; Homo Neanderthalis insanı, insan suratlı bir maymun kılığındaydı. Gerçi fizyolojik olarak boyu bosu, bedeni ve diğer canlılığını gösteren özellikleri onun insan olduğunu çağırıyordu. Ama Homo Neanderthalis, insana ait olduğunu kabul ettiğimiz özelliklere ve karakterlere sahip değildi.

Daha sonra Allah, insanı (Adem'i) kurumuş balçıktan/çamurdan/topraktan yaratmaya başlamış ardından da bu balçığa kendi ruhunu üfleyerek insanı (Adem'i) yaratmıştır.

Kuran-ı Kerim, Sure 32, 7-9. Ayetler: (Kuran-ı Kerim, 1973, s. 414)

Yarattığı her şeyi güzel yaratan, insanı başlangıçta çamurdan yaratan, sonra onun soyunu, bayağı bir suyun özünden yapan, sonra onu şekillendirip ruhundan ona üfleyen Allah'tır. Size kulaklar, gözler, kalpler verilmiştir. Öyleyken, pek az şükrediyorsunuz.

Tevrat, Yaratılış, Bap: 2, 7. Ayet: (Kutsal Kitap, 2010, s. 3)

Rab Tanrı Adem'i topraktan yarattı ve burmuna yaşam soluğunu üfledi. Böylece Adem yaşayan varlık oldu.

İbranice *toprak/yeryüzü* anlamındaki *Adama* teriminden gelen Adem'in (Hendrickson, 2008, s. 8) hem balçıktan/topraktan/maddeden hem de Allah'ın ruhundan meydana gelmesinden dolayı insan (Adem), iki boyutlu yani, düalist bir varlıktır. Bunun yanında diğer tüm varlıklar ise tek boyutludur (Şeriati, 2013c, s. 17). Daha sonra Allah, Adem'i yarattıktan sonra ona eş olsun diye Havva'yı yaratıyor ve her ikisine istediklerini yiyip içme konusunda serbest bırakıyor.

Sadece özel bir meyveyi yemelerini yasaklıyordu.

Kuran-ı Kerim, Sure 2, 35. Ayet: (Kuran-ı Kerim, 1973, s. 5)

Ey “Adem! Eşin ve sen cennette kal, orada olandan istediğiniz yerde bol bol yiyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz” dedik.

Tevrat, Yaratılış, Bap: 2, 8-9. Ayetler: (Kutsal Kitap, 2010, s. 3)

Rab Tanrı doğuda, Aden’de bir bahçe dikti. Yarattığı Adem’i oraya koydu. Bahçede iyi meyve veren türlü türlü güzel ağaç yetiştirdi. Bahçenin ortasında yaşam ağacıyla iyiyle kötüyü bilme ağacı vardı.

Tevrat, Yaratılış, Bap: 2, 16-17. Ayetler: (Kutsal Kitap, 2010, s. 3)

Ona, “Bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin” diye buyurdu. “Ama iyiyle kötüyü bilme ağacından yeme. Çünkü ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün”.

Adem ve Havva, Allah’ın yasaklamış olduğu o ağacın meyvesini yedikten sonra onlar Allaha, “Biz çıplaklığımızdan utanıyoruz” dedi.

Kuran-ı Kerim, Sure 7, 20-22. Ayetler: (Kuran-ı Kerim, 1973, s. 151)

Şeytan, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara fısıldadı: “Rabbinizin sizi bu ağaçtan men etmesi melek olmanız veya burada temelli kalmanızı önlemek içindir”. “Doğrusu ben size öğüt verenlerdenim” diye ikisine yemin etti. Böylece onların yanılmalarını sağladı. Ağaçtan meyve tattıklarında kendilerine ayıp yerleri göründü, cennet yapraklarından oralarına örtmeğe koyuldular. Rableri onlara, “Ben sizi o ağaçtan men etmemiş miydim? Şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylememiş miydim?” diye seslendi.

Adem, cennette olduğu sürece, cennetin tüketim hayatı içinde aklını kullanıyor ve meleklerle göre haddini aşıyor ve isyan ediyor. Allah’ın iradesine baş kaldıran cennetteki melek olan Adem, evrende yaratılmış yeni bir varlığa yani, melek yerine insana dönüşüyor. Şeriati (2013a, s. 302)’ye göre Allah, insanın söz konusu yasak meyveyi yemesini istemiştir; Çünkü o meyveyi yemeden insan vücuda gelemiyor. Bu, insanın meydana gelmesi için Allah’ın tanzim ettiği bir plan ve programdır. Şeriati (2014, s. 349) Adem’in, söz konusu yasak meyveyi yemesiyle gözü önündeki cennetin, bir yeryüzüne dönüştüğünü ifade ediyor. Yani cennetin bütün o sevinç, tatlılık, mutluluk ve keyifleri Adem’in nazarında anlamsız, zevksiz, kokusuz, tatsız ve soğuk bir hale geliyor. Bunun teolojik anlamı Adem, cennetten kovulmuş ve yere inmiştir.

Şeriati (2013a, s. 304)’ye göre cennetteki yasak meyve, bilgi, bilinç ve basiret meyvesidir. Allah, insana bu meyveyi yemeyi men ediyor. Çünkü bütün dertler, bilgi ve bilinçten kaynaklanıyor. Bilmeyen ve görmeyen ne eziyet çeker ne de ıstırap sahibi olur.

Tevrat, Vaiz, Bap: 1, 18. Ayet: (Kutsal Kitap, 2010, s. 695)

Çünkü çok bilgelik çok keder doğurur, bilgi arttıkça acı da artar.

Kuran-ı Kerim’in A’raf Suresi’ndeki 22. Ayetinde önemli bir husus yer almaktadır. Cennette bulunan Adem ve Havva, yasak meyveyi yedikten sonra Allah’a “Biz çıplaklığımızdan utanıyoruz” diye seslenmeleri ne anlama gelmektedir? Demek ki cennetteki Adem ve Havva,

çıplaklıklarının farkında değillerdi; dertsiz ve tasasız bir şekilde yaşıyorlardı. Fakat söz konusu meyveyi (bilinç ve basiret meyvesini) yemeleri sayesinde bilgi ve bilince kavuşuyorlar. Çıplaklıktan dolayı yüce Allah'a karşı adeta kendilerinden utanıyorlar.

Tüm yaratıklar içinde insanın yegâne üstünlüğü, onun iradesidir. Bir şeyi yapıp yapmamaya karar vermesi ise onun önce düşünmesini daha sonra da düşüncesini açığa vurmasını gerektirir.

İnsanın en değerli vasıflarından biri olan isyan, ancak ve ancak, özgür düşünceyle mümkündür. Bütün dinlerin yaratılış felsefesinde insanın özgür iradesiyle ve isyanıyla karşılaşırız. Antik Yunan'da insan, Prometheus'un yardımıyla tanrılara isyan ediyor. Kuran-ı Kerim'e göre insan, şeytanın ya da Tevrat'a göre yılanın yardımıyla yasak meyveyi yiyerek meleklerle göre adeta Allah'a isyan ediyor.

Antik Yunan dininde ateşi (sıcaklığı, ışığı, nuru) insanlara vererek tanrılara isyan eden varlık, Prometheus' tur. Kuran-ı Kerim'de ise meleklerle göre, yasak meyveyi yiyerek Allah'a adete isyan etmesi için Adem ve Havva'yı kandıran varlık, İbranice düşman anlamındaki *hasatun* kelimesinden gelen şeytandır. Ayrıca şeytana, Latince *lux: ışık ve ferre: getiren* kelimelerinin birleşiminden oluşan ve de ışık getiren anlamına gelen *Lucifer* da denir. Bu durumda adeta Prometheus ve şeytan yasak nesneyi insana veren varlıklardır. Sonuç olarak isyankâr insan, cennette melek olmak yerine yeryüzünde özgür düşünceye sahip bir insan olmayı tercih etmiştir.

Ateist Perspektiften İnsanın Yaratılışı ve Düşünce Özgürlüğü

Maddenin ve Doğanın Şekillendirdiği İnsan: Materyalizm ve Natüralizm

Materyalizm, insanın özünü maddenin özünden sayarak insanı, doğa ile bir tutmaktadır. Ne de olsa insan, doğada evrimleşmiş bir varlıktır. Bu noktada doğa ile hemcins olup sadece madde olmakla sınırlandırılmış insan, kendini de doğada yani, bu dünyada yalnız hissetmez. Fakat özgür olarak düşünen insanlar, neden kendini bu dünyada yalnız hissedebiliyor? Hatta kendini bu dünyaya ait bile hissetmeyebiliyor. Çünkü bu dünyada kendisini yalnız hissedenden insan, ontolojik olarak kendini madde olmakla sınırlandırmak istemiyor. Ne de olsa doğa, içgüdüsel olarak hareket eden hayvanlara hükmetmesine rağmen, irade sahibi insana hükmedememektedir.

Natüralizme göre doğa, öz bilinci olmasa da canlı bir varlıktır. Doğanın bir parçası olan insan da, bu canlı varlığın adeta bilinçsiz bir ürünü durumundadır. Şayet, doğanın bir ürünü isek, özgür olan insan, bu durumda doğanın mevcut imkânları ölçüsünde sınırlandırılmış bir varlık durumuna geliyor. Fakat Berlin'in de (2006, s. 178) dediği gibi; "*hayatımın ve kararlarımın dış güçlere değil, kendi irademe bağlı olmasını isterim. Başkalarının değil, kendi irademin aracı olmak isterim. Nesne değil, özne olmak isterim; beni dışarıdan etkileyen nedenlerle değil, kendime ait gerçekler ve bilinçli amaçlar doğrultusunda davranmak isterim*". Çünkü insan, doğadaki varlıklar arasında bağımsız benliğe sahip bir varlıktır. Bağımsız bir benlik insana, özgür düşünebilme ve özgürce seçebilme olanağı sağlar.

Özgürce düşünen ve seçebilen insan, doğaya hatta evrene hâkim olan nedensellik yasasına yani, sebep-sonuç ilişkisine adeta meydan okur. Çünkü doğada yaşanan bir olaydaki

hareket, söz konusu o olayın iradesinin dışında gerçekleşir. Diğer bir deyişle doğada yaşanan bir olayın sonucu, mutlaka bir nedenden kaynaklanırken; doğada yaşayan insan, doğadaki diğer varlıkların aksine sebep-sonuç ilişkisine göre değil, sadece özgür iradesi ve özgür düşüncesiyle hareket eder. Çünkü bize göre, özgür irade ve özgür düşünce, insanın yaratılışında vardır.

Natüralizmin insana olan etkilerini hafife almak da doğru değildir. Çünkü doğa, içinde yaşattığı insana kendi özelliklerini yükleyebiliyor. Örneğin çölde doğup büyüyen birisiyle deniz kıyısında ya da dağlarla çevrili bir yerde doğup büyüyen bir başkasını ele alalım. Farklı bölgelerde yaşayan bu iki bireyin ruhsal durumları, düşünce tarzları, duyguları ve güdeleri benzer olmayabilir (Şeriati, 2013b, ss. 178-179; 2014, s. 164). Bu durumda doğa, insanın duygusal ve düşünsel eğilimlerinde kısmen de olsa etki sahibi olabiliyor ve içinde yaşadığı insana bir nebze de olsa şekil verebiliyor. Fakat özgür düşünen insan, doğanın kendisini şekillendirmesine izin vermemelidir.

Biyolojinin Şekillendirdiği İnsan: Biyolojizm

Biyolojizm akımına göre biyolojik durumumuz, irademizin dışında (!) biz insanları şekillendiriyor. Biyolojizm’de insan, kendi biyolojik özelliklerinin bilinçsiz bir oyuncağı durumundadır. Bu yaklaşıma göre örneğin bedenen zayıf insanlar, akıllı iken; şişman insanlar sevecendirler. Bu durumda akıllı ya da sevimli bir insan, bedeninin ağırlığından dolayı akıllı ve sevimlidir. Yani, akıllılık ya da sevimlilik, kişinin biyolojik yapısının biçimiyle ilgili olup kendi insanlığıyla ilgili değildir (Şeriati, 2014, s. 136).

Biyolojizm isimli akımı daha iyi anlamak için *Erzurumlu İbrahim Hakkı*’nın *Marifetname* isimli eserine başvurabiliriz. Erzurumlu İbrahim Hakkı, söz konusu eserinde insan davranışlarının ve ruhsal durumların beden tipleriyle doğrudan bir ilişkisi olduğunu ifade etmiştir. Erzurumlu İbrahim Hakkı’ya göre; “*Boyu uzun olan, güzel ve sade dilli olur. Boyu kısa olanın pek hilesi vardır. Boyu orta olan, akıllı ve hoş huylu olur. Saçı sert olan, akıllı ve atilgan olur. Saçı yumuşak olan, aptal ve arsız olur. Saçı sarı olan, kibirli ve saldırgan olur. Saçı kara olan, sabırlıdır ... Saçı kumral olan, güzeldir ... Saçı az olan, lütüfkâr, bilgili ve nazik olur. Saçı çok olan kadın, anlayışsız olur. Başı küçük olanın akli azdır. Başı büyük olanın akli çok olur ... Kele yaklaşma sakın, kötü huyludur ... Gözleri gök ve mavi olandan uzak dur. Burnu uzun olanın anlayışı kıttır. Burnu kısa olan, çok korkak olur ...*” (Tez, 2011, ss. 64-65)

Biyolojizmin varacağı en tehlikeli nokta, hiç kuşkusuz iyi ve değerli kan (!) ile kötü kanın (!) ahlaki ve entelektüel bir ölçüt olarak kabul edilmesi ve nihayetinde ırkçılıkla son bulmasıdır. Saf kan derdine düşen Adolf Hitler’in Yahudiler, eşcinseller ve çingeneler gibi pek çok insanı gaz odalarında yakmış olması, bu akımın pratikte yaşattığı insanlık vahşetini gözler önüne sermiştir.

Toplumun ve Ekonominin Şekillendirdiği İnsan: Sosyalizm ve Kapitalizm

Bazı sosyologlar, insana ait olan sıfatlar ve özelliklerin insanın özünde bulunmadığını ifade ederler. Ayrıca insanın şahsiyetini de bizzat toplumdan aldığını savunurlar. Bu sosyologlar,

şayet bireyi toplumdan uzak bir yerde yetiştirmemiz durumunda bu bireyin özünün bir parçası olarak gördüğümüz özellikleri de onda göremeyeceğimizi savunurlar. Kısacası, bireyi meydana getiren şey, bireye egemen olan sosyal düzen ve sosyal çevredir. Bu mantaliteye göre insan, iradesinin bir ürünü olmayıp onu meydana getiren şey, sosyal çevre yani, toplumdur. Bu hatalı bir bakış açısidir. Çünkü o zaman katilleri de, sosyal düzen ve sosyal çevre yaratmış oluyor. Yani, kötü olan birey değil, bu durumda bireyin yaşadığı toplum olmuş oluyor (Şeriati, 2011, ss. 161-164; 2013c, s. 258).

Toplumu esas alan **sosyalizm**de insanı şekillendiren şey, üretim araçları ile ekonomik şartlardır. Toplumda üretim araçları değiştiğinde insanın fikirleri, felsefesi ve hatta zevkleri değişir. Kısacası birey olarak işçiyi tanımak için onun üretim aracını yani, makineyi tanımak gerekir (Şeriati, 2011, s. 201-207).

Sosyalizm de mülkiyet bireyden alınıp topluma verilir. Böylece mülkiyet, yönetim ve sermaye, toplumun malı olur. Söz konusu sınıfsız toplumda yaşayan bireyler, kendi yetenek ve ihtiyaçlarına göre ödeme alırlar ve nihayetinde egemen sınıfın aracı olan devletin de kalkması (!) gerekir. Özellikle de devletin ortadan kalkması konusunda şu pratik örnek, bizlere geniş bir fikir verebilir. 1917 yılında Sovyetler Birliği'nde işçi sınıfı adına devleti geçici olarak yönetme işi, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne verildi. Bu parti, işçilerin bilinçlenmesine kadar yani, geçici olarak (!) iktidarda kalmayı vadetti. Fakat Sovyetler Birliği Komünist Partisi, yaklaşık 75 yıl iktidarda kaldıktan sonra, 1991 tarihine gelindiğinde iktidardan uzaklaştırıldı ve ardından da Sovyetler Birliği dağıldı (Bulaç, 2012, s. 67). Hatta söz konusu iktidar ilk dönemlerde o kadar aşırıya gitti ki, 1935 yılına gelindiğinde Moskova'daki Marx-Engels Enstitüsü, artık Marx'ın eserlerini yayınlamayı bıraktı. Söz konusu eserlerin artık yayımlanmamasının gerekçesi, Marx'ın eserlerinin yeterince Marksist görünmemesiydi (Camus, 2015, ss. 224-225).

Toplumu esas alan sosyalizmde, seçebilen insan, yerini topluma bırakır. Yani, seçen birey değil toplumdur. Bu durumda her birey yaşadığı toplumda, bu toplumun kendisini meydana getirdiği şekilde var olur. Özgür insan, ekonominin şekillendirdiği bir araç değildir ve olmamalıdır.

Bireyi ekonomik manada şekillendiren bir diğer akım ise **kapitalizm**dir. Kapitalizm, sosyalizmin aksine teorikte kamu diye bir şeyin varlığını yok sayar ve toplumu, belli bir sayıdaki münferit insanlar topluluğu olarak kabul eder (Rand, 2004, s. 18). Kapitalizmin başlıca özelliği serbest, sınırsız, mutlak kazanç fikrini savunmasıdır. Sürekli kazanç fikri, daha çok kârı öngörmektedir (Bulaç, 2012, s. 24). Bu durumda kapitalizmin ruhu, çalışma ile ihtiyaç arasındaki bağı kopartmıştır. Artık çalışmanın hedefi, ihtiyaçların karşılanması değildir. Bu durumda *yeterli olan iyidir* görüşü anlamını yitirmiştir. Başarı artık yaşam kalitesiyle değil bizzat kazanılan parayla ve biriktirilen servet miktarıyla ölçülür olmuştur. Açıkçası, *yeterli olan iyidir* görüşü, yerini *daha fazla kazanmayı başaran, daha az kazanandan iyidir* görüşüne bırakmıştır (Gorz, 2007, s. 143-144).

Kapitalizm ile sınırsız üretim, iç piyasanın talep ihtiyacını aşarak, sermayenin, ülke

sınırlarının dışına çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca sermayenin ortaya çıktığı ülkedeki hammadde azlığı, söz konusu sermayenin yeni hammadde kaynakları aramasına da neden olmuştur. Bir yandan pazar aramak diğer yandan da hammadde kaynakları tedarik etmek, sermayenin bağlı olduğu ülkeyi er geç savaşa sürüklemesi anlamını taşır (Bulaç, 2012, s. 56). Nitekim ağır sanayileşme döneminde pamuk ürünleri üreten İngiliz emperyalizmi, Afrikalılara alenen çıplaklığın kâfirlik olduğunu misyonerler kanalıyla aşılacaktır. Böylece üretmiş olduğu pamuktan elbiseleri Afrikalılara satma teşebbüsü, kapitalizmin pervasızlığını göstermesi açısından iyi bir örnektir (Russell, 2004, s. 33).

Kıscacası kapitalizmin ruhu şunu söylemektedir; *hiçbir işletmenin kazandığı para, asla fazla değildir*. İnsan odaklı olarak düşündüğümüzde ise günümüzün toplumsal değer yargısı, Fromm'a (2015, s. 35) göre şu şekildedir; *hiçbir şeye sahip olmayan birey, bir hiçtir*. Fakat Dünya Sağlık Örgütü'nün sunduğu intihar edenlere ilişkin sayısal veriler, ezberleri bozacak niteliktedir. 2012 yılının verilerine göre dünyada intihar eden düşük gelir düzeyine sahip insanların oranı % 10,2 iken, yüksek gelir düzeyine sahip intihar eden insanların oranı ise % 24,5'tir (World Health Organization, 2014, s. 17). Bu da bize, zengin olmanın, pek de mutluluk getirmediği sonucuna varmamızı sağlar.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi iradesi olan özgür insan, ekonomik şartların asla şekillendirdiği bir birey değildir.

Tarihin Şekillendirdiği İnsan: Historizm

Historizme göre insan, bağlı olduğu tarihsel süreç içinde şekillenmiştir. Yani bireyin, kendi iradesinden ziyade tarih, bireyi adeta kendi istediği gibi oluşturabilmektedir. Bireyin kendisinde var olan mevcut özellikler, aslında tarihin ona verdiği özelliklerdir (Şeriatî, 2013b, s. 178). Örneğin, bir Fransız'ı ele alalım. Bu birey, Fransa da doğup yaşamasaydı, Fransızca haricinde başka bir lisana, başka bir ahlaka, Hristiyanlıktan başka bir dine hatta başka duygu ve düşüncelere sahip olabilirdi. O halde bireyin şu anki mevcut durumu yani, Fransız oluşu, Fransız tarihinin ona yüklediği mevcut özelliklerden kaynaklanmaktadır. Çünkü örneğimizdeki Fransız, Fransızca'yı ve Hristiyan olmayı kendi seçmemiş ve bu dili ve dini ona sadece tarih vermiştir. Böylece birey, tarih tarafından belirlenmiş olan şartlara sahip bir çevrede doğup yetişmektedir. Bu da bize bireyin bizzat kendisinin seçtiğini sandığı duygu ve düşüncelerinin aslında kendisi yerine bizzat tarihin belirleyip seçtiği anlamına gelmektedir.

Özgür insan, tarihsel süreç içinde şekillendirilmiş ve tarihin adeta bir aracı olan bir birey olmak yerine hiçbir şeyin etkisinde kalmadan özgürce seçim yapabilen ve özgür iradeye sahip bir birey olmalıdır. Çünkü özgürlük, insanın yaratılışında vardır.

Mesleki Perspektiften Düşünce Özgürlüğü

Mesleğini icra eden kütüphaneci gibi bir profesyonel, toplumun yaşaması için gerekli olan ve o toplumdaki tüm bireyler tarafından genellikle icra edilemeyen bilgi ve becerilere sahiptir. Profesyoneller, mesleklerini icra ederken mesleki kurallara uymakla birlikte bu kuralları önemli

ölçüde tamamlayan kişisel kurallara da sahiptirler. Şüphesiz ki kişisel kurallar, naturalizm, materyalizm, sosyalizm, kapitalizm, historizm ve biyolojizm gibi çeşitli akımların etkisi altında olabilir. Bu yüzden özgürce düşünen insan, hem kişisel hem de mesleki hayatında bu tür akımların kendisini şekillendirmesine izin vermemelidir. Fakat alanımıza ilişkin² araştırmacılar tarafından yapılmış düşünce özgürlüğü konusundaki iki anket çalışması, profesyonel adayların bu konuda daha yolun başında olduklarını göstermektedir.

Çalışmamızda değineceğimiz düşünce özgürlüğü konusundaki ilk çalışma Besimoğlu ve Korkut'un (2011, 226) yaptığı anket çalışmasıdır. Bu anket çalışması, 2010 yılında ülke yönetimine aday olacak Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi 4. sınıf öğrencilerine uygulanmıştır. Söz konusu ankette belirtilmiş olup yasaklanması gereken düşünceler ve bu düşüncelerin sayısal verileri, hakaret, küfür, ırkçılık ve aşağılama gibi konular hariç şu şekildedir:

% 40 pornografi, % 13,3 ateizm, % 6,7 din, % 3,3 komünizm, % 3,3 ise laikliktir.

Çalışmamızda değineceğimiz düşünce özgürlüğü konusundaki bir diğer çalışma ise Ekici ve Yılmaz'ın (2013, s. 30) yaptığı anket çalışmasıdır. Bu anket çalışması, 2012 yılında öğretmen adayları olan Hacettepe Üniversitesi Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı 4. sınıf öğrencilerine uygulanmıştır. Söz konusu ankete, yasaklanması gereken düşünceler ile bu düşüncelerin sayısal verileri, hakaret, küfür, ırkçılık ve aşağılama gibi konular hariç şu şekilde yansımıştır.

% 22 ateizm, % 20 komünizm, % 7 din, % 6 ise laikliktir.

Örneğini verdiğimiz anket çalışmalarında yasaklanması gereken zararlı düşüncelerin başında pornografi gelmektedir. Öncelikle cinsellik, aleni bir şekilde anatomik teşhir konusu yapılmayacak kadar önemli bir konudur³ ve bu konunun sansüre maruz kalmasının muhtemel sebebi ise müstehcen materyallerin toplumu olumsuz yönde etkileyeceğine duyulan inançtır. Oysaki Türk Ceza Yasası (TCY)'nin 226. maddesinin 7. fıkrasına göre yetişkinler için sanatsal ve edebi değeri olan müstehcen eserlerin suç olmadığı belirtilmiştir.

Profesyonellerin uyması gereken mesleki kurallar, kişisel kurallar, kurumsal ve topluluk kuralları gibi pek çok kural söz konusudur. Ama en önemli kural hiç kuşkusuz hukuk kurallarıdır. Bu ülkede yaşayan herkes hukuk kurallarına bağlı kalmak zorundadır. Müstehcenlik konusu profesyonelin dünya görüşüne ya da hayat felsefesine uymasa da TCY'nin ilgili maddesi gereği hukuka saygılı olmayı gerektirir. Bu bağlamda profesyonelin amacı, pornografi satıcıları ile onların müşterilerinin özgürlüklerini savunmak değil bilakis, hukuku ve düşünce özgürlüğünü savunmaktır.

Bu hassasiyet, profesyonel kütüphaneciler (bilgi ve belge yöneticileri) için de geçerli olmalıdır. Kongre Kütüphanesi sınıflama sistemini kullanan ve az da olsa HQ (Aile, evlilik ve kadınlar) konusunda yabancı dilde yayınlanmış eserlere sahip olan bir üniversite kütüphanesini ele alalım. Bu kütüphanede muhtemelen şu manzarayla karşılaşmak pekala mümkün olabilir; aile, evlilik ve kadınlar (HQ 1-2044) konusundaki kitaplar ile popüler olmayan yaşam tarzlarına yönelik 'biseksüellik' (HQ 74-74.2); 'eşcinsellik, lezbiyenlik' (HQ 75-76.8) ve 'sadizm, mazoşizm ve fetişizm' (HQ 79) konulu kitaplar söz konusu kütüphanenin aynı rafında yer

alabilir.

Örneğini verdiğimiz anket çalışmalarında yasaklanan diğer zararlı düşünceler ise ateizm, din ve laiklik olduğu görülmektedir. Laiklik ve ateizm dâhil din olgusu zaten anayasamızca güvence altına alınmıştır. Diğer bir konu ise komünizmdir. T.C. Yüksek Seçim Kurulu (2015)'nin web⁴ sayfasında 2015 milletvekili genel seçimlerine katılmış olan siyasi partiler arasında, adında söz konusu terimin geçtiği siyasi partiler de yer almaktadır. Kısacası yasaklanması gereken zararlı düşüncelerin varlığına inanan bireylerin bu endişeleri yersizdir. Çünkü hayatımızın her anında sosyal fayda adına kamu davası açmakla yükümlü olan savcılarımız zaten görevlerinin başındadır.

Sonuç

İnsan, bazı fikirleri benimsiyor ve belli konularda inandığını dile getiriyorsa ya da söz konusu fikirlere karşı çıkıyor ve onlara inanmadığını dile getiriyorsa bu insan, düşüncesinde özgürdür. İnsanın bu özgürlüğü, hiç kuşkusuz onun yaratılışında mevcuttur. Çünkü özgür insan, diğer canlıların tersine kendi fitrat ve içgüdüsünün aksine hareket eder ve iyi ya da kötü olmayı kendi seçer. Bu da bize en büyük insani değer, hiç kuşkusuz yaratılışıyla ortaya çıkan özgür iradeye sahip olma olduğunu gösterir. Konuyu teist perspektiften ele aldığımızda cennette melek olarak rahat bir şekilde yaşayan insan (Adem), kendisine yasaklanmış meyveyi yiyerek meleklerle göre Allah'a dahi isyan ediyor. Böylece melek olmak yerine özgür düşünen bir insan olmayı tercih etme durumunda kalıyor. Bu yüzden insanın yaratılışından kaynaklanan özgür düşüncesini koruyabilmesi için doğal şartların hegemonyasından (naturalizimden, materyalizmden), ekonomik şartların aracı olmasından (sosyalizmden, kapitalizmden), tarihin kendisini şekillendirmesinden (historizmden), biyolojik özelliklerin etkisinden (biyolojizmden) kendisini mutlaka kurtarmalıdır. İnsan, ancak bu şekilde özgür düşünceye ve özgür iradeye sahip olarak yaşamını sürdürebilir.

Notlar

1- Özellikle Kütüphane ve Bilgi Bilimi (Bilgi ve Belge Yönetimi) perspektifinden feminizm ve kadın konusu için aşağıdaki çalışma incelenebilir;

Yılmaz, M. (2013a). Kadın Kütüphaneciler: Toplumsal Cinsiyet Sorunları. *Bilgi Dünyası*, 14 (1), 163-171.

Yılmaz, M. (2012). Popüler Kültürde Kadın Kütüphanecilerin İmajı: Feminist Bir Yaklaşım. *Türk Kütüphaneciliği*, 26 (3), 548-563.

2- Düşünce özgürlüğü konusunda Kütüphane ve Bilgi Bilimi (Bilgi ve Belge Yönetimi) alanında yapılmış belli başlı çalışmalar bulunmaktadır. Okunması gereken söz konusu bu çalışmaları şu şekilde sıralamak mümkündür;

Çelik, A. ve Tonta, Y. (1996). Düşünce özgürlüğü, bilgi edinme özgürlüğü ve bilgi hizmetleri. Yaşar Tonta ve Ahmet Çelik (Yay. Haz.). *Bilgi Edinme Özgürlüğü* içinde (ss. 1-13). Ankara: TKD, 20 Nisan 2015 tarihinde <http://yunus.hun.edu.tr/~tonta/>

yayinlar/beozgur.html adresinden erişildi.

Gülle, M. Tayfun. (1997). *Türkiye 'de düşünce özgürlüğü sorunu ve halk kütüphanelerine yansımaları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Kızılkın, Z. (1994). *Düşünce özgürlüğü ve Türkiye 'de kütüphanecilik eğitimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Sağlamtuç, T. (1991). Kütüphanecilik açısından düşünce özgürlüğü ve sansür. *Türk Kütüphaneciliği*, 5 (3), 93-99.

3- Özellikle Kütüphane ve Bilgi Bilimi (Bilgi ve Belge Yönetimi) perspektifinden cinsellik ve cinsel eğitim konusunda aşağıdaki çalışma incelenebilir;

Yılmaz, M. (2011). Cinsel eğitimde kütüphanelerin rolü. *Türk Kütüphaneciliği*, 25 (1), 8-34.

4- T.C. Yüksek Seçim Kurulu'nun web sayfasında belirtilen 2015 milletvekili genel seçimlerine katılacak olan siyasi partilere şu adresten ulaşılabilir;

<http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/2015MV-BirlesikOyPusulasiTuatanak.pdf>

Kaynakça

Agizza, R. (2006). *Antik Yunan 'da mitoloji: Masallar ve söylenceler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Berlin, I. (2006). İki farklı özgürlük kavramı. M. Rosen ve J. Wolff (Yay. Haz.). *Siyasal Düşünce* içinde (ss. 175-180). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Besimoğlu, C. ve Korkut, Ş. (2011). Kamu yönetimi ve siyaset bilimi öğrencilerinin düşünce özgürlüğü konusundaki görüşleri üzerine bir araştırma. *Türk Kütüphaneciliği*, 25 (2), 205-237.

Bulaç, A. (2012). *Çağdaş kavramlar ve düzenler*. İstanbul: Çıra Yayınları.

Bulaç, A. (2011). *Bilgi neyi bilmektir?*. İstanbul: Çıra Yayınları.

Cotterell, A. (2006). *The Encyclopedia of mythology: Classical*. New York: Smithmark.

Camus, A. (2015). *Başkaldıran insan*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Çelik, A. ve Tonta, Y. (1996). Düşünce özgürlüğü, bilgi edinme özgürlüğü ve bilgi hizmetleri. Yaşar Tonta ve Ahmet Çelik (Yay. Haz.). *Bilgi Edinme Özgürlüğü* içinde (ss. 1-13). Ankara: TKD, 20 Nisan 2015 tarihinde <http://yunus.hun.edu.tr/~tonta/yayinlar/beozgur.html> adresinden erişildi.

Ekici, S. ve Yılmaz, B. (2013). Hacettepe Üniversitesi İlköğretim Bölümü Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı öğrencilerinin düşünce özgürlüğüne ilişkin tutumları. *Bilgi Dünyası*, 14 (1), 17-36.

Fromm, E. (2015). *Sahip olmak ya da olmak*. İstanbul: Say Yayınları.

Gorz, A. (2007). *İktisadi aklın eleştirisi: Çalışmanın dönüşümleri, anlam arayışı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Gülle, M. T. (1997). *Türkiye 'de düşünce özgürlüğü sorunu ve halk kütüphanelerine yansımaları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Hendrickson, R. (2008). *The Facts on file encyclopedia of word and phrase origins*. New York: Facts On File.
- Hesiodos. (2014). *İşler ve günler – Tanrıların doğuşu*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kızılkıran, Z. (1994). *Düşünce özgürlüğü ve Türkiye 'de kütüphanecilik eğitimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kuran-ı Kerim. (1973). *Kuran-ı Kerim ve Türkçe anlamı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kutsal Kitap. (2010). *Eski ve Yeni Antlaşma, (Tevrat, Zebur, İncil)*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Rand, A. (2004). *Kapitalizm: bilinmeyen ideal*. İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Russell, B. (2004). *Bilimin toplum üzerindeki etkileri*. İzmir: İlya Yayınevi.
- Sağlamtunç, T. (1991). Kütüphanecilik açısından düşünce özgürlüğü ve sansür. *Türk Kütüphaneciliği*, 5 (3), 93-99.
- Şeriati, A. (2014). *Kendisi olmayan insan*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2013a). *Dinler tarihi 1*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2013b). *Dinler tarihi 2*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2013c). *İnsan*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2011). *Medeniyet tarihi 2*. Ankara: Fecr Yayınları.
- T.C. Yüksek Seçim Kurulu. (2015). 7 Haziran 2015 pazar günü yapılacak 25. dönem milletvekili genel seçimine katılacak olan siyasi partilerin birleşik oy pusulasındaki yerlerinin (sıralarının) ad çekme ile belirlenmesine ilişkin tutanak. 27 Nisan 2015 tarihinde <http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/2015MV-BirlesikOyPusulasiTuatanak.pdf> adresinden erişildi.
- Tez, Z. (2011). *Gizli bilimler serüveni*. İstanbul: Hay Kitap.
- Uhri, A. (2003). *Ateşin kültür tarihi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Vernant, J. P. (2001). *Evren, tanrılar, insanlar*. Ankara: Dost Kitabevi
- World Health Organization. (2014). *Preventing suicide, a global imperative*. 20 Nisan 2015 tarihinde <http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/131056/1/97892415> adresinden erişildi.
- Yılmaz, M. (2013a). Kadın kütüphaneciler: Toplumsal cinsiyet sorunları. *Bilgi Dünyası*, 14 (1), 163-171.
- Yılmaz, M. (2013b). Kütüphane ve bilgi hizmetlerine Darwinist yaklaşım. *Türk Kütüphaneciliği*, 27 (1), 197-200.
- Yılmaz, M. (2012). Popüler kültürde kadın kütüphanecilerin imajı: Feminist bir yaklaşım. *Türk Kütüphaneciliği*, 26 (3), 548-563.
- Yılmaz, M. (2011). Cinsel eğitimde kütüphanelerin rolü. *Türk Kütüphaneciliği*, 25 (1), 8-34.